

Johannes Bureus gård vid Rundelsgränd

ANDERS FRANZÉN

Vid Rundelsgränd, mitt i Uppsala, ligger ett hus som på många sätt skiljer sig från sin omgivning. Det är ett litet, grånat trähus med enkelt och ålderdomligt utseende. Det har två låga våningar, det är långt och smalt och det vänder en lutande gavel mot gatan. Mest av allt ser det ut som ett gammalt hus på landet.

Samtidigt är detta ett så ovanligt hus för Uppsala att det betecknas som synnerligen märkligt. Det kulturhistoriska värdet är så högt, att det i december 1993 blev lagskyddat byggnadsminne.

Vad är det då som gör huset så värdefullt? Det viktigaste skälet är åldern. Det är till stora delar uppfört på 1620–40-talen, och det är därmed Uppsalas äldsta bevarade trähus. Det är samtidigt ett typiskt och ovanligt välbevarat exempel på de slags byggnader som dominerade stadsbilden i Uppsala för tvåhundra år sedan, men som genom stadsbränder och rivningar är praktiskt taget utplånade.

Ett annat viktigt skäl är de som ägt och bott i huset. Det tillhörde under närmare trehundra år professorer och andra befattningshavare vid Uppsala universitet och det är, trots sitt anspråkslösa yttre, en typisk bostad för högre ämbetsmän under gångna sekler.

Dess förste ägare var en man som spelade en framträdande roll i Sveriges historia omkring sekelskiftet 1600. Han hette Johannes Bureus, och han fick tomten i donation av Gustav II Adolf år 1630. Bureus var en mångsidig humanist, och har bl a kallats för vår förste riksantikvarie.

En viktig del av värdet ligger i husets interiör. Rumsindelningen och inredningen i bostadsvåningarna är mycket ålderdomlig. De flesta dörrar, foder etc är från senare delen av 1700-talet, liksom alla fönster i övervåningen. Källare och vind är av allt att döma av ännu äldre datum.

Också exteriören har stort värde, som ett bidrag till stadsbildens mångfald. Det lilla huset är ett ovanligt inslag i detta centralt be-

Framsidan sedd från norr. Fönstren i övervåningen är från andra hälften av 1700-talet, medan de i bottenvåningen är från 1870-90-talen. Verandan tillkom mot slutet av 1800-talet. Foto: Anders Franzén.

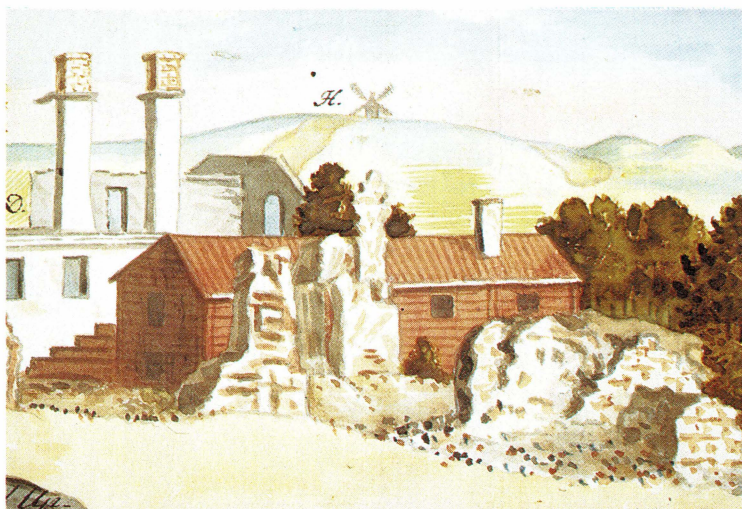
lägna stadskvarter, som domineras av massiva stenhus med tre och fyra våningar. Tack vare att Bureus gård är bevarad, så finns här idag en ovanligt rik provkarta på hus och byggnadsstilar från fyra sekler.

Husets ålder

I stadsdelen Övre Fjärdingen finns flera trähus som är kända för sin höga ålder. Gården på hörnet vid Övre Slottsgatan 19 och Svart-

Vid stadsbranden 18–19 juni 1809 eldhärjades 65 gårdar i Övre Fjärdingen. Denna akvarell av J. G. Härstedt är en innehållsrik dokumentation av förödelsen. Konstnärens utsiktspunkt är antagligen framför dåvarande Exercitiehuset, dvs strax nedanför platsen för universitetshusets stora trappa. Trähuset i kv Rosendal ses oskadat mitt i bilden, bakom ruinerna av hus på motsatta sidan av Rundelsgränd. Tv om trähuset reser sig resterna av professor Drissels nya bostad från 1792–94, vid S:t Johannesgatan. Foto: Uppsala universitetsbibliotek.

Detalj av J. G. Härstedts akvarell. Byggnaderna är något schematiskt återgivna, men det framgår tydligt att trähuset har röda timmerväggar med röda knutar. Den synliga skorstenen är vitputsad. Taket har samma röda färg som väggarna, och det randiga mönstret skulle kunna tyda på att det är ett rödtjärat brädtak. Troligen är det dock en förenklad bild av ett tegeltak. Andra hus på tavlan avbildas med liknande tak eller med torvtak. Foto: Uppsala universitetsbibliotek.

Vy från väster; i förgrunden Rundelsgränd, i bakgrunden trevåningshuset från 1912. Verandataket och väggen till höger om verandan vittnar om den tillbyggnad som revs 1953. Foto Anders Franzén.

Vy från söder, i förgrunden Rundelsgränd. Den del av huset som ligger närmast lutar kraftigt mot gränden. Det beror på sättningar i marken, och på att denna del aldrig blivit ordentligt sammanbyggd med husets äldsta del. Foto: Anders Franzén.

mangatan 1, den så kallade Rackarnäbben, är från sent 1600-tal eller tidigt 1700-tal, medan hörnhuset vid Övre Slottsgatan 11 och S:t Johannesgatan byggdes omkring år 1700.

Även huset med adress Rundelsgränd 3,

på tomten Rosendal 2, har länge uppfattats som särskilt ålderdomligt. På gaveln mot gården finns åtalet 1635 målat med stora siffror. Den exakta åldern kunde dock inte bestämmas förrän 1986.

Då gjorde forskare vid Lunds Universitet en dendrokronologisk undersökning av timret i huset. De tog alltså prov på virket för att kunna räkna och mäta årsringarna, och på så sätt få fram byggnadens ålder. Denna metod är mycket exakt, vilket framgår av forskarnas protokoll. Där står t ex att en stock i en mellanvägg på vinden avverkades vintern 1619–20. Med hjälp av andra prover ringade de in byggnadsåret till någon gång mellan 1620 och 1650. Två takstolar är från vintern 1660–61, som tyder på att en reparation eller ombyggnad ägt rum vid den tidpunkten. Vidare bedömde forskarna att det var husets mittparti, i två våningar, som var äldst.

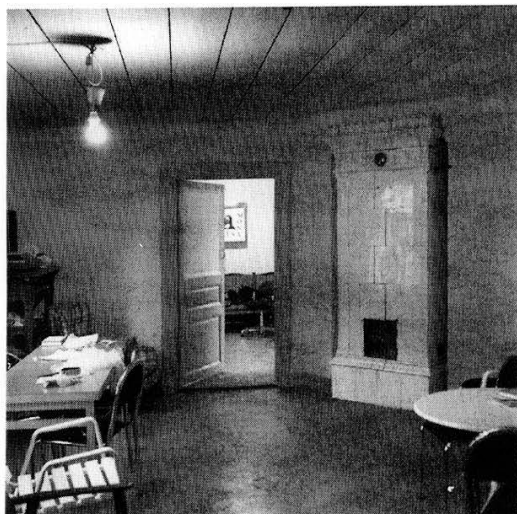
På landsbygden finns det faktiskt en och annan timmerbyggnad från 1600-talet. I städerna, däremot, är 350 år en anmärkningsvärt hög ålder på ett trähus. Under 1900-talet har en allt högre exploatering av tomtmarken lett till omfattande rivningar, och under gångna sekler drabbades våra svenska städer ofta av förödande bränder. Uppsala drabbades av stora eldsvådor åren 1543, 1572, 1702, 1766 och 1809. Vid den sista branden i juni 1809 ödelades 65 gårdar i Övre Fjärdingen. Även kvarteret Rosendal eldhärjades, men trähuset vid Rundelsgränd klarade sig oskadat. Enligt en tradition berodde det på att en gammal fröken bad för huset, under hela den tid som branden pågick. I verkligheten berodde det säkerligen på att huset omgavs av en rymlig tomt med stora träd.

Byggnadshistoria

År 1992 gjordes, på uppdrag av länsantikvari- en, en byggnadshistorisk undersökning av huset. Alla rum besiktigades, beskrevs och fotograferades, inklusive källare och vind. Moderna uppmättningsritningar och gamla tomtkartor granskades och jämfördes.

Slutsatsen av undersökningen var att en första tillbyggnad till 1600-talshuset gjordes mot gården. Tillbyggnaden anpassades till det gamla huset, dels genom att väggarna timrades ihop, dels genom att golv och tak lades på samma nivåer. Storlek och utformning hos dörrar och fönster, foder och eldstadsnisch- er tyder på att utbyggnaden gjordes mellan 1750 och 1800. I bottenvåningen finns dessutom lämningar av sockel och bröstpanel från samma tid.

Tillbyggnaden mot gatan, däremot, har en stomme som är skild från ursprungshuset, med andra golvnivåer och annorlunda konstruerat tak. Dessutom har den en egen källare, som har haft en separat ingång. Denna del av huset är inte lika lätt att datera. Eftersom hela huset finns med på en målning från år 1809, kan tillbyggnaden antas vara från 1700-talet. Troligen tjänade den till en början som visthusbod, magasin eller dylikt, för att senare kopplas ihop med bostadshuset. Det faktum att man inte gjorde sig besvär med att anpassa golvnivåer etc kan bero på att trähuset då inte längre var huvudbyggnad på tomten. År 1792–94 lät nämligen fastighetsägaren uppföra det betydligt större, och för sin tid moderna, hörnhuset vid S:t Johannesgatan.

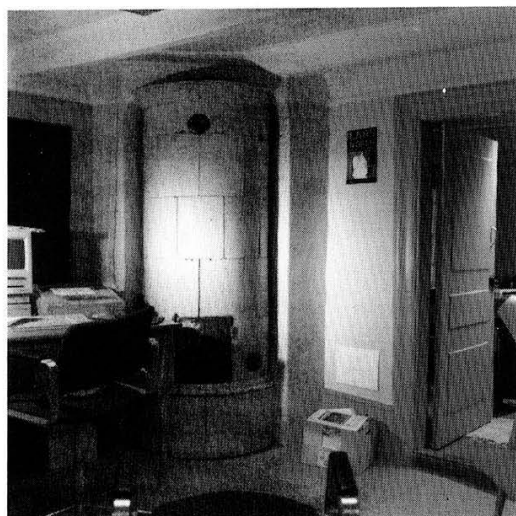

Bottenvåningens sal, i bakgrunden dörren till kammaren. Taket är klätt med breda, spontade bräder. De kan vara från husets äldsta tid, men det är troligare att de tillkom under 1700-talet. Dörren är typiskt för rokokostilen, som började spridas under 1750-talet. Kachelugnen är hundra år yngre, men den står i en nisch som säkerligen murades redan på 1700-talet. Foto: Anders Franzén.

Den sista tillbyggnaden gjordes på 1870–80-talen. Då byggdes den tidstypiska verandan med lövsågade detaljer, så kallad snickarglädje. När den uppfördes fanns en lådformad tillbyggnad på framsidan, närmast gatan. Det var antagligen en nedgång till källaren, och den revs i början av 1950-talet.

Inredningen

Huset kan beskrivas som en framkammarstuga i två våningar. Farstun går tvärs igenom

Kammaren en trappa upp, i den del av huset som först byggdes till. Bjälktaket är ursprungligt, dvs från 1700-talet. Till salen leder en rokokodörr med förskjutna fyllningar. Den fina sidan av dörren, med profilerade detaljer, är vänd mot salen, medan den enklare baksidan vetter mot kammaren. Kachelugnen är från början av 1800-talet. Den har sparsamt utsmyckade friser som är typiska för empiren. Foto: Anders Franzén.

huset, till vänster om farstun ligger salen och bortom denna en kammare. Till höger om farstun ligger köket. På övervåningen är planlösningen i princip densamma, men köksspisens har där ersatts med en kachelugn. I båda våningarna är salen det största, bäst proportionerade och bäst inredda rummet. Kamrarna är också tilltalande, liksom i viss mån farstun genom sin stora rumshöjd. Köken och den övre farstun, däremot, lider av nivåskillnader hos golv och tak, som beror på att de ingår i en tillbyggnad.

Den mest framträdande delen av inred-

Närbild av ett fönster i salen en trappa upp. De flesta fönstren i övervåningen är från 1750-90-talen. Profilerna på spröjs, mittpost och karm är typiska för tiden, liksom de handsmidda fönsterhakarna med puckel. Flera av de ursprungliga, grönnaktiga munblåsta glastrutorna är bevarade. Foto: Anders Franzén.

Salen en trappa upp har ett ålderdomligt bjälktak. I hörnet står en typisk empirekakelugn, dock är krönet några decennier yngre. Golv är från 1900-talet, men framför kakelugnen ligger en ursprunglig kalkstenshäll. Foto: Anders Franzén.

ningen är antagligen dörrarna. De har samtliga tre olika stora speglar, som är karaktäristiskt för rokokostilen under senare delen av 1700-talet. Gångjärn och lås är däremot av yngre datum.

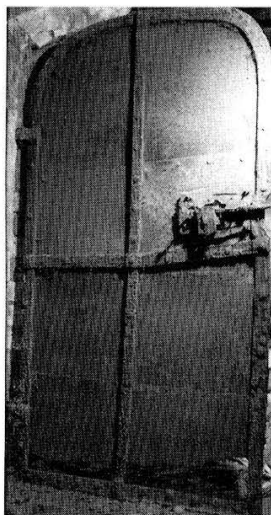
I övervåningen fångas blicken av fönstren. De smidda hakarna, de munblåsta rutorna och profilerna på karm, båge och spröjs är alla typiska för rokokon.

En annan viktig del av interiören en trappa upp är de mjukt formade fodren, som är samtida med dörrar och fönster. Ett av bräd-

golven kan vara lika gammalt, medan sockelpaneler, däremot, är från 1800–1850. I övervåningen återfinns även de två äldsta kakelugnarna, från 1800-talets början.

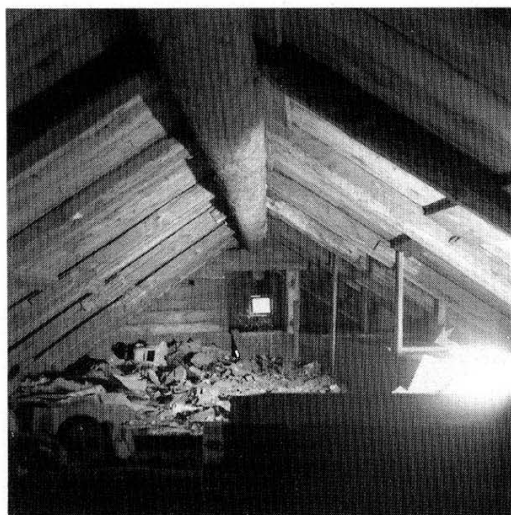
Vinden har mycket låg fri höjd och saknar helt inredning. Den har använts som förråd. Kulturhistoriskt värde finns i den ålderdomliga takkonstruktionen liksom i bjälklagsfyllningen. Den består nämligen till stor del av grästov, jord och näver, som med all säkerhet är rester av husets äldsta taktäckning.

Källaren har tre valv, ett litet under farstun

Källarvåningen breder ut sig under tre av rummen. Till det största valvet leder en välgjord dörr av svartplåt och stål, försedd med ett handsmitt lås. Den är ett gediget arbete från 1700-talet, eller rent av ännu tidigare. Foto: Anders Franzén.

och ett större på varsin sida om detta. Två stora dörrar, av plåt respektive trä, är mycket ålderdomliga, dessutom har här återanvänts spegeldörrar från bostadsrum i detta hus eller i grannhuset. Källarens äldsta del är troligen valvet under salen, som är slaget i natursten. I hela källaren har jordgolvet olika höjd och lutning, något som kan bero på hur tomten såg ut innan huset byggdes.

I gamla hus är vinden ofta ett slags arkiv, som ger kunskap både om byggnadens historia och om hur människorna levde. Denna bild är tagen i husets äldsta del, ovanför salen. Trossbottenfyllningen består bl a av grästorv och björknäver. Det var troligen den äldsta taktäckningen som återanvändes på detta sätt. Här ligger dessutom delar av kakelugnar som sedan länge är rivna, tapetbitar, fönsterbågar, gamla skor och kläder och mycket, mycket mer. Foto: Anders Franzén.

Utseendet

Hela huset är byggt av liggtimmer, något som syns på de utskjutande knutlådorna som är typiska för äldre timmerhus. Fasaden är klädd med stående brädpanel, som är slät på långsidorna men profilerad på gavlarna. Utsmückning saknas praktiskt taget helt, förutom snickarglädjeverandan på framsidan. Huset vilar på en låg sockel av oregelbunden natursten, och det kröns av ett sadeltak med

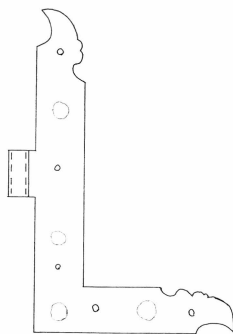

När huset byggdes till mot gården lät man av någon anledning bli att koppla ihop väggtimmret i de två delarna. Den ökande lutningen hos tillbyggnaden har därför inte påverkat den gamla huskroppen nämnvärt. På vinden finns ett smalt mellanrum, där vi kan se »glappet» mellan delarna. Till höger på bilden skimtar det rödfärgade gavelröset på 1600-tals-huset. Foto: Anders Franzén.

enkupiga tegelpannor. På det bakre takfallet står två höga skorstenar i tegel.

Fönstren i övervåningen är små och spröjsade, med kvadratiska mått. De har typisk 1700-talskaraktär. I bottenvåningen, däremot, är de flesta fönster högre, med T-formade poster och ospröjsade bågar. De är från slutet av 1800-talet. Fodren är raka och släta.

Entrén, vid verandan, består av en pardörr med glasrutor och träspeglar. Över ytterdörren finns ett lågt överljusfönster.

Fönstren i övervåningen är utvändigt förstärkta med hörnjärn. De flesta är från 1700-talet, och har en tidstypisk näbbform. En annan dekorativ detalj är »kullarna» mellan spikhålen. Materialet är 1–1,5 mm tjock järnplåt, som förtents för att skyddas mot rost. Gångjärnet utgörs av en flik av plåten, som rullats ihop till ett rör.

Exteriörens färgsättning

Beträffande byggmaterial och färger har förre landsantikvarie Ola Ehn sammanställt gemensamma drag för bostäderna i Uppsala. Sålunda var det vanligaste takmaterialet omkring år 1800 torv i kombination med näver. Praktiskt taget alla kända trähus hade fasader i rödfärgat timmer. På 1830–40-talet kläddes många hus med slät panel och målades med ljusa färger; gult, vitt eller grått.

Huset på Rundelsgränd stämmer väl överens med dessa generaliseringar. På målningen från 1809 syns tydligt att väggarna var av rödfärgat timmer. Den hyvlade, släta panelen, som sattes upp senare under 1800-talet, var ursprungligen grå, med gråvita foder och

mörkbruna fönster. Ytterdörren var målad med engelskt rött. När verandan tillkom var den till stora delar mustigt ockragul.

Typisk ämbetsmannagård

Landsantikvarie Ola Ehn beskrev i olika texter den typiska ämbetsmannagården i Uppsala, så som den tedde sig vid 1800-talets början. Den var belägen väster om ån, där ämbetsmän vid domkapitel och akademi dominerade över handelsmän och hantverkare. Bostaden låg med gaveln mot gatan, till skillnad från övriga borgargårdar. Den var en renodlad bostadsgård med små ekonomibyggnader. Tomten var rymlig och husen omgavs av en parkliknande trädgård. De hade en mera anspråksfull prägel än de flesta samtida borgargårdar.

Gården vid Rundelsgränd stämmer väl in på denna beskrivning. En skillnad är dock att en ny huvudbyggnad byggdes 1792–94, som på ett mera konventionellt sätt var placerad längs gatan. Den stora parklika tomten förblev i stort sett oförändrad ända till 1912. Detta år byggdes ett stort, modernt hyreshus i trädgården, och trähuset hamnade bokstavligen i dess skugga.

Av ägarlängden framgår att gården beboddes av professorer ända fram till sekelskiftet 1900. Även andra tomter i kvarteret ägdes under årens lopp av ämbetsmän vid universitetet. Text kan man av 1671 års stadskarta utläsa att professor Fornelius ägde en gård vid S:t Larsgatan, och på 1720-talet ägde professor Palmroth hus vid S:t Johannesgatan. Och

ännu på 1920-talet kunde man bland de boende i kvarteret finna universitetets rektor Ludvig Stavenow.

Andra professorsbostäder som bevarats är de stora och mera imponerande komplexen Geijersgården och Ihregården, med adress Övre Slottsgatan 2 respektive 4. Vid Geijersgården finns både trädgård och uthus kvar. Dessa miljöer är emellertid yngre än »Bureusgården». Båda uppfördes under senare delen av 1700-talet, och de byggdes dessutom om bl a vid början av 1800-talet. En annan synnerligen välbevarad – men betydligt yngre – professorsbostad är Walmstedtska gården vid Saluhallen. Den uppfördes under senare delen av 1850-talet.

Ägarlängd och viktiga årtal i tomtens historia

1620–50	Husets mittparti byggs någon gång denna period.
1630	Johan Bure, senare Johannes Bureus. Bibliotecarius vid universitetet, forn- och språkforskare m m, får tomten som donation av Gustav II Adolf.
Omkr 1640	Katarina Bureus, med make Johan Hendriksson, dotter respektive lärjunge till Bureus, får tomten i gåva.
1645	Johan Laurbegius, magister, professor i orientaliska språk, köper tomten.
1661	Jordanus Edenius, teologie professor, köper tomten senast detta år.
1666	Magdalena Camvenia, änka efter professor Edenius, ärver tomten.
1673	Petrus Aurivillius, professor i filosofi, köper tomten.
1677	Petrus Aurivillius sterbhus.

1701	Daniel Djurberg, teologie professor, köper tomten.	1907	Abel och David Bergman, söner till F. A. G. Bergman, köper tomten.
1736	Margareta Thel, änka efter Djurberg, ärver tomten.	1912	Fastighetsaktiebolaget Rosendal, bildat av A. och D. Bergman, köper tomten. I trädgården byggs ett stort flerfamiljshus i tre våningar, med fasader av tegel.
1750–1800	Huset byggs till mot gården, och får en ny inredning och nya fönster.	1929	Martin Edlund, direktör för koncernen Uppsala Valskvarn, med bl a Uppsala Ättiksfabrik och Uppsala Sidenväverier, tar över fastighetsbolaget.
1766	Margareta Thels sterbhus.	1953	Tillbyggnaden vid verandan rivs.
1767	Charlotta Djurberg, med make Johan Drissel, Djurbergs dotter respektive häradshövding, köper tomten.	1955	Tomten går i arv till Edlunds barn, Astrid, Margit, Folke och Thore.
1775	Charlotta Djurberg, änka efter Drissel, får tomten genom testamente.	1956	Södermanlands-Nerikes nation köper tomten.
1788	Johan Daniel Drissel, son till C. Djurberg och J. Drissel, juris adj., senare professor i svensk och romersk rätt, köper tomten.		
1792	Professor Drissel låter bygga ett nytt hus, i sten, i hörnet mot S:t Johannesgatan.		
1790–1809	Troligen görs tillbyggnaden mot gränden någon gång under denna tid.		
1809	Huset skonas vid stadsbranden i Juni.		
1823	Margareta Susanna Stark, änka efter J. D. Drissel, ärver tomten.		
1839	Johan Daniel Drissel, och Anna Charlotta Drissel, barn till J. D. Drissel, ärver tomten. Anna Charlotta är gift med juris adj. Carl Olof Delldén, senare professor i stadsrätt.		
1859	J. D. Drissel d y och professor Delldéns arvingar ärver tomten.		
1860	J. D. Drissel d y köper övriga delar av tomten.		
1863	Fyra döttrar till Anna Katarina Forsman ärver tomten, som Drissel d y donerat till deras mor.		
1869	Frans Anton Gustav Bergman, medicine doktor, senare professor, köper tomten.		
1860–1880	Verandan byggs under denna tid.		

Källor och litteratur

Otryckta källor

- Länsstyrelsen, Uppsala, Kulturmiljöenheten, Trähuset på Fjärdingen 13:2, kv Rosendal 2, Uppsala, Uppland. Byggnadsminnesutredning. Franzén, Anders. Uppsala 1992 (stencil) Kv Rosendal. Backmanska huset. Förslag till åtgärdsprogram vid underhåll och renovering. Nilsson, Björn. Öregrund 1989.
- Landsarkivet, Uppsala
 AIII c:4, AIII c:5: Uppsala rådhusrätt och magistratens andra syneprotokoll 1781–1793 samt 1794–1800
 D IV:1: Uppsala rådhusrätt och magistrat, Uppsala stads planta 1671
- Upplandsmuseet
 Topografiska arkivet (ärendearkivet)
 Bildarkivet
- Uppsala stads kommun (stadshuset)
 Stadsbyggnadskontorets plan- och byggavdelning

Uppsala tingsrätt
Fastighetsboken
Uppsala universitetsbibliotek
Kart- och bildavdelningen

Tryckta källor

Ehn, Ola, Uppsalas stadsbild. Uppsala stads historia VIII., Uppsala 1991
Ehn, Ola, Övre Slottsgatan i Uppsala, Upplands fornminnesförenings årsbok 1970, s. 7–56

Herdin, K. W, Bygge och bo i äldre tider II.
Gamla gårdar och deras ägare. Uppsala 1934.
Stadsbildens framtid. Om konstnärligt och historiskt värdefull bebyggelse i Uppsala. Uppsala 1965.

Anders Franzén är byggnadshistoriker med egen verksamhet i Uppsala. Under 1988–89 vikarierade han vid Upplandsmuseet som byggnadsantikvarie.